

СТАДИЯТ НА ОГЛЕДАЛОТО И НЕГОВАТА ВРЪЗКА С ХОСПИТАЛИЗМА И ИНСТИТУЦИОНАЛНАТА ГРИЖА

доц. д-р Диана Андонова Циркова
Бургаски свободен университет

THE MIRROR STAGE AND ITS RELATION TO HOSPITALISM AND INSTITUTIONAL CARE

Diana Andonova Tsirkova
Burgas Free University

***Abstract:** The mirror stage postulated by Jacques Lacan is structuring for the infant's mental life. The presence of the maternal other, in the role of Big Other, bearer of all signifiers, is an indispensable component of passing through the ordeal of the mirror. Who can step into this position of maternal other and what are the prerequisites for someone who cares for babies in an institution to take it? The reasoning in this text is aimed at finding a connection between the hospitalism described by René Spitz and the difficulties in the mental development of children raised in institutions during the totalitarian society.*

***Key words:** mirror stage, hospitalism, the Other, institutional care, totalitarian society*

През лятото на 2019 г. започна моята работа с няколко колеги, които имат интерес в областта на детската психоанализа и въпроса за мястото на детето по времето на тоталитарния режим в България¹. Една от темите, които много дълго ни занимаваше бе защо в институциите за бебета и малки деца в България е имало толкова много хоспитализъм? Защо случаите на хоспитализъм продължават и в наши дни, въпреки промените? Документални филми за деца от институции в България, Румъния и бивши съветски републики служат за илюстрация на това страдание, напълно преодоляно в края на 60-те години на 20 век, в страните от Западна Европа.

Един от възможните подходи към осмисляне на този феномен е да изследваме зараждането и структурирането на психичния живот на бебето, във връзка с преминаването през стадия на огледалото, така както го дефинира Жак Лакан, депресивността на майката и институционалната грижа.

В благоприятния случай на преминаване през стадия на огледалото

Стадият на огледалото не е даденост, която е гарантирана за всяко бебе. Има условия за зараждането на психичния живот, които ще разгледаме като необходимост в живота на бебето преди стадия на огледалото.

¹ Работната група е част от дейностите в групи и картели на Асоциация „Българско психоаналитично пространство“.

Преди стадия на огледалото

Връзката на бебето с майката е от анаклитичен (опорен) вид. В началото новороденото е потопено в хомогенното Реално, тъй като все още няма означаващи, които да въведат прекъсвания [5]. В това хомогенно Реално съществуват привилегирани форми – майката е една такава форма. Поради своята неврофизиологична незрялост новороденото не може да избяга или да се защити от усещанията, които нахлуват отвън и отвътре и които създават напрежение. То има само един път и това е пътят на моторното разтоварване – плачът. В началото стойността на бебешкия плач е единствено моторно разтоварване. Майката е тази, която превръща плача в апел – тя определя плача като глад, жажда, умора и т.н. Тогава тя представя обекти – гърда, глас, поглед. От гледна точка на бебето това са привилегирани форми – „усещам глада и се появява тази привилегирована форма, която дава храна и ме кара да се чувствам удовлетворен“. Но тази привилегирована форма – майката – присъства и отсъства и затова Ален Вание ще ни каже, че в началото на връзката майка-бебе, майката е изцяло Символична. Скоро обектите, които майката представя се превръщат в символи, добиват символична стойност, „защото майката е въвела детето в кръга на искането. В него обектите, които отговарят на искането се превръщат в обекти, които отговарят на искането за любов, тъй като всяко искане е искане за любов“ [5]. Ако обектите придобият символична стойност, майката става Реална. Тя става Реална по две причини – от една страна защото е всемогъща, от друга страна е разпръсната на части. Това напълно съответства на примитивния психичен живот на бебето, което на този етап също е всемогъщо и разпръснато на части. Майката, става от една страна потвърждение на усещането за съществуване и от друга, източник на загадъчния, енигматичен Голям Друг.

„В майката бе съсредоточено не само всичко прелестно, не само сладостния син обичащ поглед, а и прелестната, обещаваща щастие усмивка, ласкавото утешение; в нея бе, някъде под прелестните обвивки, също и всичко страшно и тъмно, цялата жажда, целия страх, всички грехове, всичката жал, всяко раждане и всяка обреченост на смърт.“ [8:61]

Образът на тялото преди стадия на огледалото

Напълно зависимото от майка си кърмаче, изгражда образ за своето тяло, който е основан на усещания, нагонни напрежения и задоволявания. Това е момент от психичния живот, когато не съществува вън и вътре, бебето не съзнава своите граници, кожата все още не играе роля на гранична повърхност и гърдата проникваща в тялото му, в отговор на глада, като че ли е част от самото него. По същия начин, кърмачето се чувства обгърнато и едновременно проникнато и изпълнено от гласа на майка си, подобна е динамиката на погледа, усещанията при къпане, които то все още не може да възприеме като нещо извън себе си. „Тези майчини обвивки са като предвестник на органичните усещания, които по-късно ще го свържат с вътрешността на тялото му.“ [6:138] Вътрешните неразположения биват успокоени от майчините жестове и ние знаем, че тревожността на майката може да проникне и да предизвика колики при кърмачето. Според П. Деларош, този предогледален стадий е едновременно модел на натрапливата и параноичната връзка и образ на изгубения рай. [6]

Структура на самия стадий на огледалото

Между 6 и 18 месец се наблюдава един специфичен момент в поведението на детата пред огледалото, забелязан от Ч.Дарвин, Анри Валон и други изследователи.

Лакан развива концепта си за стадий на огледалото в три текста: „Стадия на огледалото и неговата роля при формиране функция на Аз-а“ от 1949; „Бележки относно доклада на Даниел Лагаш. Психоанализата и структурата на личността“ от 1958; и Семинар 8 „Трансферът“ от 1960-61[4]. Трите елемента от стадия са представени в текста „Бележки относно доклада на Даниел Лагаш“:

1. Майката представя детето пред огледалото, но детето не може да се идентифицира с образа в огледалото без посредничество. Ще наблегнем на това, че някой, един друг, който е в майчина позиция и в този момент в позиция на Голям Друг, трябва да отнесе детето към огледалото. Не простото поднасяне на бебето към огледалото и произнасянето на думите „Това си ти...“ ще осигури преминаването през този стадий, а специфичната връзка, която вече е изградена между майчиния Друг и бебето, преди стадия на огледалото. Връзка, която е белязана от кръга на искането.
2. В този момент детето изоставя образа и се обръща към майката, която го назовава – това е отнасяне към първичното назоваване. Майката дава името, субектът се отчуждава/алиенира/ в това име. Едно означаващо е излязло от Големия Друг. Това означаващо го прави непълен, защото вече е излязло от него, Майката е непълна. Това означаващо ще представлява субекта на детето пред едно друго означаващо – майката.
3. Когато детето отново се обърне към огледалото, образът, който е бил там, вече го няма. Преди това детето се е схващало като същество, което е пълно, цялостно, но преминавайки през посредничеството на Големия Друг, то вече не е такова, защото е отчуждено, получило е идентификация в този Голям Друг. Цялото поле на огледалото е преминало в полето на Големия Друг.

Така една въображаема идентификация, която се отнася към цялото, към формата в огледалото, свързана с една символична идентификация, посредством означаващото /името/, което ги е свързало и на трето място, това е белегът на желанието на майката. Детето, обръщайки се към нея, улавя в погледа ѝ, в нейния глас, че представлява нещо за нея, но всъщност не знае какво. И точно тук е началото на въпроса: Кой съм аз? Какво съм аз за майка ми?

В тези три такта на опита с огледалото има едно символично завързване, което идва от назоваването /номинацията/, има едно имагинерно – което идва от образа /формата/ и остава нещо от реалното – това е този въпрос: Какво съм аз в желанието на Големия Друг?

След стадия на огледалото

Кои са „придобивките“ за психичния живот, след опита от огледалото, които ще позволят по-нататъшното му структуриране:

По отношение образа на тялото:

Използвайки оптичната схема с вдлъбнато и плоско огледало, Лакан илюстрира двата типа образи реален i (a) (отпреди опита с плоското огледало, образа на тялото) и виртуален (огледален) образ i' (a), който е изцяло в полето на Големия Друг. Именно виртуалният образ ще покрие реалния, ще въведе телесните граници. Границата на кожата ще образува нова обвивка, обвивката на собственото Аз, която ни позволява да кажем: „Този тук съм аз“, т.е. да идентифицираме образа с Аза. Припокриването на двата образа ще направи невъзможен достъпа до вътрешността на тялото, ще се локализира ерогенните зони.

По отношение на психичните инстанции:

Опирайки се върху тези два насложени един върху друг образа, Лакан извежда две психични инстанции, които записва като Аз-Идеал-Аз. Тази нарочно неточна формулировка заради преходността, означава все пак, че Идеалният Аз, който е въображаема структура, е по скоро от страната на реалния образ $i(a)$, докато Идеалът на Аза, който символизира връзката Символично-Въображаемо, се намира от страната на огледалния образ $i'(a)$

Трите регистъра на психично структуриране Реално, Въображаемо и Символично се захващат, правейки възможно ограничаването на насладата и произвеждането на смисъл.

От казаното дотук можем да изведем два важни елемента, без които стадият на огледалото няма да бъде прекосен и да доведе до структурообразуващите промени в Аза:

а) Предварителните условия, включващи превръщането на Символичната майка в Реална и задвижването на кръга на искането у бебето

б) Присъствието на Голям Друг, който е способен да служи като опора за изграждането на двата образа – телесен и огледален, за тяхното припокриване и учленяването на Азовите инстанции – Идеален Аз и Идеал на Аза.

Депресивната майка

Тези две важни условия не могат да бъдат изпълнени, когато майката е депресивна или меланхолична. Тя не може да задвижи кръга на искането, не може да се позиционира като Голям Друг. „Този выпльтен Друг се е срутил“ [3]. Майката, не може да се любува на себе си и на своето дете, не може да види от позицията на един идеал неговия съвършен, фалицизиран образ, не може да го ситуира като обект, причина за желанието /обект а/.

Ако не се появи заместваща майчина фигура, Идеала на Аза не се конституира, бебето не може да закрепил чувството за себе си и да го свърже с признаването и одобрението на Големия Друг. Съдбата му ще бъде да се оттегли в един свят, където ще брани примитивните, разпокъсани и преди всичко сензорни парчета от усещане за съществуване.

Институционализираната майчина грижа

В края на 40-те години, Рене Шпиц е бил заинтригуван от публикации, които съобщават за огромен процент починали деца, отглеждани в домове за изоставени деца. Съобщава се за случай, в който 100% от децата в такъв дом умират от инфекциозни заболявания [1]. В същото време смъртността сред общата популация от същите заболявания е 0,5 %. Шпиц започва да се интересува от възможни психични причини, влошаващи здравословното състояние на децата. Така той открива хоспитализма и анаклитичната депресия – две тежки психични страдания в бебешка възраст. Още в първите две публикации, посветени на хоспитализма, Рене Шпиц посочва, че бебетата до 1,5 години са най-застрашени от хоспитализъм [2].

Трябва да обърнем внимание, че това е възрастта, която съвпада със стадия на огледалото. Институционалната грижа проблематизира преминаването през този стадий.

На първо място ще отбележим провала, в изпълнението на предварителните условия, който често се наблюдава в тези институции. Причините за това, произтичат от устройството и функционирането им. През различни периоди на тоталитарното об-

щество те са наричани по различен начин, например: „Дом майка и дете“, „Дом за медико-социални грижи“ и са изцяло подчинени на хигиенно-диетичното разбиране за отглеждане на бебето. Липсата на специализирани знания и подкрепа за персонала, оставя човешката субективност на всеки от грижещите се сама срещу страданието. Законната уредба по времето на социализма, съдейства за изоставянето на деца, като улеснява процедурата за изоставяне, свеждайки я до подписване на „отказна декларация“ в социално-правен кабинет.

Условията за отглеждане /честа смяна на грижещите се, преместване от една институция в друга, превръщането на бебето единствено в обект на грижа, без да се отчита субективността му/ не позволяват на всички бебета да изработят специфична връзка от майчин порядък, за част от тях не се случва задвижване на „кръга на искането“. Други бебета, губят своята привилегирована връзка, те са влезли в полето на желанието на Големия Друг, но внезапно майчиния друг изчезва и това има разрушителен ефект върху примитивно структурирания психичен свят. И в двата случая не може да се конституира Голям Друг, следователно бебето не може да намери опора в която да изгради своя идеален образ. Пътят към стадия на огледалото е невъзможен.

Ето защо и поднасянето на бебето пред огледалото, от който и да е възрастен /в институцията или извън нея/ няма да има „ефекта на огледалото“, няма да задвижи и структурира психичните инстанции, необходими за по-нататъшното психично изграждане. „Нужно е непременно да се построи в Другия опора, от която зависи ще се окажат ли цветята във вазата или не. Защо? Защото друг начин да се придаде устойчивост на субекта няма.“ [7:426] С тези думи, Лакан визира, че без отношения с Голям Друг нагонното тяло не може да получи своето съдържимо, своята обвивка, своя виртуален образ.

Невъзможността да се премине през стадия на огледалото е невъзможност за изграждане на психични инстанции, която може да намери изход в хоспитализма. Бебето спира да се развива психо-моторно, не проявява интерес към присъствието на другия, не може да изработи апел – неговият плач не означава нищо за никого, става податливо на инфекциозни заболявания и както посочва Рене Шпиц, това състояние може да доведе до смърт.

Чрез хоспитализма, можем да търсим клиничното измерение на това, което Лакан нарича „самоубийството на обекта“. „Става въпрос за това, което ще назова не траур и не депресия на субекта по повод загубата на обекта, а определен тип разказание, което предизвиква трагичната развръзка на събитията: самоубийството на обекта или нещо от този род. Това разказание е обусловено от загубата на обекта, който е влязъл по един или друг начин в полето на желанието, а после, по собствена инициатива, или в резултат на рискована авантюра е изчезнал.“ [7:429] В различни документални филми за отглеждането на децата в домове, намираме свидетелства за отказа на бебето да влезе в контакт с грижещия се или да поднови този контакт след раздяла с обичания обект. Психичното структуриране става невъзможно.

Изследванията на Шпиц са били достъпни, направените от него филми са получили широк отзвук и разпространение, но не и в нашата страна. Дори в страна от социалистическия блок, каквато е била Унгария, е създадена и функционира институция за бебета от различен тип /Локзи/, създадена от Еми Пиклер. Една огромна машина за разрушаване на човешките връзки, която е действала във всички посоки на съществуването, оставя своите брутални последици върху бебетата в институционална грижа. Разрушена е връзката на бебето с Майчиния Друг. Това е „мястото, откъдето идва дарът, свидетелство за любов – храна, думи.“ [4:36] Това е и мястото, където,

благодарение на опита с огледалото, виртуалният субект ще намери онази идеална точка, в която може да се види като заслужаващ да бъде обичан.

Тези разсъждения ни дават основание да отнесем институционализираните грижи за бебето по време на социализма към един провален опит за създаване на „човек без майка“.

Сега, може би по-лесно ще разберем енигматичните думи от края на книгата „Нарцис и Голдмунд“:

„ – Но как някога ще умреш, ти, Нарцис, след като нямаш майка? Без майка, човек не може да обича. Без майка не може и да умре.“ [8:318]

Използвана литература:

1. Spitz R., Hospitalism – A Follow-Up Report on Investigation Described in Volume I, 1945 in *Early Childhood in Psychoanalytic Study of the Child*, 1946, 2:113-117
2. Spitz R., Hospitalism – An Inquiry Into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood in *Psychoanalytic Study of the Child*, 1945, 1:53-74
3. Вание А., дискусия от август 2021
4. Вание А., Лакан, изд. Лик, 2000, стр. 36
5. Вание А., лекция от 31.03.2018, София, тема: „Идентификацията“
6. Деларош П., Да се говори, играейки, изд. Лик, 1999 стр.138
7. Лакан Ж. Семинар 8, Перенос, изд. Логос Гнозис, 2019, стр. 426, 429
8. Хесе Х. „Нарцис и Голдмунд“, Изд. „Хемус“ 1995 г., стр. 318